

Від редактора

Степан ПАВЛЮК

ТРАДИЦІЙНЕ ХЛІБОРОБСТВО В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

У статті підтверджується, що уже в часи первісної консолідації носіїв слов'янської культури хліборобство відіграло вагомий роль в економічному житті протослов'ян. На зіставленні традиційної хліборобської обрядовості слов'янських народів ілюструється багато подібних явищ, які безпосередньо приводять нас до їх витоків, до етнокультурної історичної спільності.

Ключові слова: традиційне хліборобство, характер господарства, етнокультурні масиви, спільність слов'янської культури.

© С. ПАВЛЮК, 2011

Територія, на якій сформувалось слов'янство з цілісною системою матеріальної і духовної культури, суспільних відносин і господарських зв'язків, споконвіків була хліборобською.

Археологи засвідчили існування хліборобського заняття ще з часів неолітичної епохи, коли були виготовлені простіші кам'яні знаряддя з каменю чи з кісток тварин (мотики, серпи), а також введені в ужиток злакові культури. Очевидно, немає потреби ще раз з'ясовувати хліборобський характер діяльності племен трипільської культури і наступних археологічних культур, які стали праосною, на якій виникло слов'янство.

Важливо підкреслити, що в часи первісної консолідації носіїв слов'янської культури хліборобство відіграло уже вагомий роль в економічному житті протослов'ян. Можна говорити про господарсько-культурний тип орних хліборобів. На це вказують численні аграрні пам'ятки простіших тяглових орних знарядь — як у гіпотетичних регіонах формування слов'янської культури, так і в сусідніх до них. Кінцем III-го — початком II-го тисячоліття до н. е. датується одне з перших викопаних орних тяглових знарядь, яким було рало з кургану Висока Могила, що на Запоріжжі. Початок епохи заліза в поліському краї відзначається численними знахідками рал, серпів, жорнових каменів тощо.

Отже, виходячи з того, що хліборобство у I-му тисячолітті н. е. було однією з основних форм господарської діяльності, постають два питання. Перше з них стосується того, чи хліборобство набрало спільних технологічних рис у вирощуванні культурних злаків на всьому слов'янському етнокультурному просторі, чи подібність проявлялась лише регіонально. Друге питання, як похідне від першого, полягатиме у тому, наскільки наявні археологічні, історичні, етнографічні аграрні дані важливі при з'ясуванні ряду наукових проблем зі сфери генезису слов'янської культури і дальшого процесу етнодиференціації суспільного слов'янського масиву, їх вплив на регіональні етнокультурні осередки і творення етнічних культур. Заодно це дасть можливість глянути на реальність означення «слов'янська культура».

Племена трипільської культури, які займали величезні простори, на яких згодом виникне слов'янський етнокультурний масив, за час свого існування пройшли усі етапи первісних господарських форм. Здебільшого це відбувалось синхронно: нова форма діяльності доповнювала попередню, збагачуючи, по-

повнюючи тим самим фонд традиційної культури. Однак нова форма занять (говоримо про хліборобство, яке у трипільців досягло значного розвитку) створювала ситуацію, коли доводилось усталений світогляд і вірування ділити, щоб і її охопити духовною сферою. І чим більше воно набирало соціально-господарської значимості, тим більше викликало до себе і всебічну увагу. Такі закономірності виникали в психології людської діяльності і суспільного розвитку взагалі, особливо на первісних стадіях.

У складних динамічних ситуаціях доісторичних колективів: міграції локально-господарського характеру і міграції просторово-політичній для здобуття життєво необхідних умов шляхом переселення на значні відстані від попередніх місць поселень; господарському інкорпоруванні більш продуктивних виробничих елементів інших народів або й запозиченні цілих господарських галузей; розповсюдженні і поширенні власного історичного досвіду тощо — формувалась етнічна традиційна культура. Історично набутий господарсько-культурний арсенал у результаті зовнішніх діалектичних процесів розвивається, розсіюється під постійним тиском новотворення, колективізації суспільного життя, набуває своєрідного колориту духовна сфера, локалізується у своєму технологічному виразі господарська діяльність. Ще невисока продуктивність господарської діяльності, в тому числі й хліборобства, спільність ряду соціальних культурних компонентів і екологічно подібного середовища детермінує великопросторові етнокультурні масиви, яким на початку I тисячоліття н. е., наприклад, було слов'янство. Власне на історичному етноконсолідаційному етапі при розгортанні продуктивності виробничої сфери формуються довготривалі культурні і господарські цінності, які по-своєму, своєрідно переломлюються у подальшому розвитку кожним етносом. Такі процеси закономірні у різних гео-екологічних масивах і зустрічаються не лише у слов'янському етнокультурному середовищі, але і в етнокультурному геоценозі Кавказу, Середньої Азії тощо. Дроблення великих етнокультурних масивів на моноетнічні культури у результаті зростання продуктивності праці детермінує у свою чергу усі інші соціально-культурні, економіко-господарські, історико-політичні процеси. Діалектика розвитку первісних людських колективів з продуктивною формою господарства до сформованих етносів з їх базисною і над-

будовною сферами пов'язана із становленням і прогресом хліборобської форми занять.

Витворюється етнографічне явище, якому властиві загальнослов'янські культурно-господарські риси і формується етнічна самобутність, пов'язана здебільшого з духовною сферою. Процес поглиблення етнокультурної локалізації зумовлюється все більшою суспільно-господарською відірваністю від загального культурного масиву, територіально-просторовою замкнутістю виробничої сфери різних господарсько-культурних типів. Активна тенденція відособлення була помітна серед тих господарсько-культурних типів, у яких хліборобське виробництво займало вагомe місце у господарській стратиграфії, що було характерне для більшості слов'янських народів. Племінний рівень суспільної структури ще не передбачав строгості замкнутої виробничо-господарської системи, яка почалася із виникненням слов'янських держав. Уже на стадії родових, племінних соціально-суспільних відносин формуються локальні елементи аграрної культури, які мали тенденцію відокремлюватися у самобутні із творенням загально-етнічного ядра традиційної культури: органічної єдності матеріальної і духовної сфери.

Археологічні аграрні матеріали, а також дані історичної лінгвістики дають можливість провести ряд висновків стосовно рівня консолідації культури слов'янських племен у періоді, окресленому в історіографії як слов'янської спільності. Саме технічне оснащення хліборобства відповідними знаряддями праці — ралами подібної конструкції, серпами, жорнами, номенклатурою зернових тощо ще не дає підстави для твердження про слов'янську етнокультурну консолідацію. Адаже подібні аграрні знаряддя були в ужитку інших етнокультурних масивів Європи. Однак лінгвістичні матеріали у розрізі знарядь праці, їх назва в цілому і окремих частин безпосередньо свідчать на користь слов'янської етнокультурної спільності. Зокрема, в усіх слов'янських мовах присутній термін «рало», «серп», а також назви окремих частин простішого орного знаряддя. Гряділь, як деталь рала, однаково звучить у польській, чеській, словацькій, російській, українській та інших слов'янських мовах. Лінгвістичний матеріал слов'янських народів дає підстави вираз «орати» вважати всеслов'янським. На думку Л. Нідерле етимологічно цей термін відноситься до індоєвропейського мовного масиву, у якому ви-

діляється спільний корінь «ага». Саме від нього появилися такі терміни як «огаś», «gataj», «oralo», «galo». К. Мошинський пов'язує виникнення означення «орати» із первісним знаряддям — ралом.

Не вдаючись до детального лінгвістичного висвітлення етимології цього слова, однак побутування у мовах слов'янських народів вказує на їх спільне походження, а також на словотворний предмет, яким було рало. Агротехнологічну дію за допомогою рала називали праслов'яни раленням, а зралена ділянка означалася близьким за значенням словом від ралення — рілля. Таке звучання збереглося в Україні — рілля; у чехів — role; у сербів та словенців — рал, gal; у поляків — rola; полабських слов'ян — «rūla»; лужичан — «rolá»; росіян — раля, роля. Селяни Білорусії ще у XIX ст. підготовлене ралом поле називали «раля». Виходячи з цього можна розглядати походження терміна «орати». Справа у тому, що рало серед більшості слов'янських народів і залишилось звучати як «орало»: у словаків, словенців і болгар — орало, рало, oralo, galo, що прямо спричинилось до утворення виразу «орати», як функціональна дія «оралом». Серед інших слов'янських народів префіксальне «о» відсутнє: в Україні — рало, в Росії — рало, в Білорусії — радло, у Польщі — radlo, radlica тощо.

Проведений лише цей фрагментарний аналіз аграрного матеріалу і то вказує на значну культурну спільність. У той же час слід підкреслити, що духовна сфера, до якої відносяться хліборобські обряди, звичаї, ритуали, володіє більшою здатністю консервуватись, розвиватися на базі здобутого, ніж

матеріальна. Тому, зіставляючи традиційну хліборобську обрядовість слов'янських народів, зустрічаємо багато подібних явищ, які безпосередньо приводять нас до їх витоків, до етнокультурної історичної спільності.

Stepan Pavluk

ON TRADITIONAL GRAIN GROWING IN THE CONTEXT OF SLAVS' CULTURAL UPRISING

In the article has been affirmed a point that yet in time of primal consolidation by bearers of Slav culture a grain growing had played quite significant role in Proto-Slavs' economical life. Confrontation of traditional grain-farm ritualism by Slav nations has been used to illustrate numerous similar phenomena leading us to springs of Slavdom and ethnocultural historical community.

Keywords: traditional grain growing, character of housekeeping, ethnocultural massives, community of Slav culture.

Степан Павлюк

ТРАДИЦИОННОЕ ЗЕМЛЕДЕЛИЕ В КОНТЕКСТЕ СТАНОВЛЕНИЯ СЛАВЯНСКОЙ КУЛЬТУРЫ

В статье подтверждается тезис о том, что уже во времена первоначальной консолидации носителей славянской культуры земледелие играло весомую роль в экономической жизни протославян. Сопоставлением традиционной земледельческой обрядности славянских народов иллюстрируются многочисленные такого рода явления, непосредственно ведущие к истокам славянства, этнокультурной исторической общности.

Ключевые слова: традиционное земледелие, характер хозяйства, этнокультурные массивы, общность славянской культуры.